

Doktori (PhD) értekezés tézisei

A klasszikus századforduló népszerű prózairodalma

Béres Norbert

Témavezető: Dr. Debreczeni Attila, MTA levelező tag

DEBRECENI EGYETEM

Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2021

1. Az értekezés célkitűzései, a téma körülhatárolása

Doktori értekezésem a klasszikus századforduló románkorpuszának leírására tesz kísérletet, a maga műfaji, narrato-poétikai mintázataival, eszmetörténeti vonatkozásaival, olvasástörténeti, társadalomtörténeti kontextusaival, a műfaj korai alakulástörténetéhez a népszerűség jelensége felől közelítve, amelyet egy pragmatikus átrendeződési folyamat szerint gondol el. Átrendeződésekről, (át)alakulásokról, „keletkezésekről” a klasszikus századforduló prózairodalmának történeti-poétikai, irodalomszociológiai, eszmetörténeti vonatkozásaiban egyaránt beszélhetünk, így az időszak regénykorpusza különösen alkalmas hasonló karakterű módosulási processzusok leírására. Címadás, témaválasztás, poétika tekintetében a regények egyaránt átmenete(ke)t képeznek – a XVIII–XIX. század „egyidejű egyidejűtlenségei”. Bahtyin szerint a regény egy kialakulatlan, szimultán keletkező műfaj, sohasem ér véget az alakulástörténete, nem kanonizálódik, létmódja az átmenetiségben, a változásban ragadható meg. Magyarországon a keletkezés, a formálódás a műfaj poétikai variációit, tematikus, motivikus készletét, világképét, ideologikus sokszínűségét, legitimációs folyamatát egyaránt meghatározta, sőt, a perspektívát a terminológia területére szélesítve, a fogalomhasználatot is.

Célkitűzéséhez a dolgozat egy komplex szempontrendszer, az irodalomszociológia, a történeti-poétika és a műfaj történet keresztmetszetében elgondolt szemléleti távlat szerint közelít. Szerkezete az ideologikus-funkcionális-pragmatikus vezérfogalmak szerint rendeződik, akképpen, hogy az egyes szövegműveket az eszmei érdekeltségű, társadalmi világképet, nézetrendszert közvetítő ideologikus; az oktató-nevelő, pedagógiai rendeltetésű funkcionális; vagy a kiadást üzleti organizációként elgondoló, az eladhatóságot, az olvasóközönség közvetlen megszólítását célzó, a népszerű művek kiadásában anyagi hasznot remélő pragmatikus elv hívta életre. Fontos megjegyezni, hogy egyik szempont sem tekinthető kizárólagosnak, a rendezőelvek gyakori egymásba csúszása, kontaminálódása tapasztalható, egyes románok akár mindhárom kritériumnak megfelelhetnek, azonkívül a XIX. század első évtizedeiben az ideologikus és a funkcionális elképzelések szerint formált szövegek esetében is a szórakoztatás célzatának előtérbe kerülése lesz jellemző. Mindazonáltal a szövegművek genezisének és értékhangsúlyait tekintve működőképes lehet a hármas csoportosítás. Hogy a románok népszerűségének mediális kontextusa, kiadási feltételrendszere is bemérhető legyen, elengedhetetlen optimális képet alkotnunk a kortárs kiadói-kereskedelmi logika stratégiáiról, operacionalizálási kísérleteiről, a propagálási, népszerűsítési gyakorlatairól.

2. Az alkalmazott módszerek

Az elmúlt évtizedek regénytörténeti értekezéseiben a klasszikus századforduló szépprózai művei rendre csupán helyi értékű funkcióval bíró, partikuláris jelentőségű alkotásokként, a fordítások silány, irodalomtörténetileg értékelhetetlen fércmunkaként tételeződtek. Románirodalmunk kései megítélését nagymértékben meghatározta az utólagosan, főként az irodalomkritikusi- és történeti praxisban konstruált „megelőlegező”, „előkészítő” „előzmény” szerep, amely idővel, a később publikált, az aktuális irodalomszemlélet(ek)hez igazodó művek árnyékából a „meghaladottság” képzetét implikálta. Mindazonáltal fontos hangsúlyoznunk, hogy nem az „előzménység” tekinthető problematikusnak, hiszen az irodalom diakrón folyamatában minden jelenség valamiféle előzmény(ek)re tekint, mígnem maga is hasonló funkciót vesz fel, hanem az, ahogyan az előzmény-státuszt az irodalomtörténet artikulálta. Míg Jósika, Jókai, Kemény vagy Mikszáth életműve önértékükön, a korszak irodalmi, esztétikai tendenciáinak, lehetőségeinek és elvárásainak megfelelően kerültek megítélésre, a klasszikus századforduló prózairodalmáról mindez nem mondható el.

Dolgozatom kritikai reflexióval viseltet a korábbi szakirodalom vonatkozó kitételeihez, konklúzióihoz, főként a teleologikus nagyelbeszélés, az eredetiségesztétikából következő negatív értékítéletek vonatkozásában. Szemléletét tekintve azokhoz a kései munkákhoz közelít, amelyek (már) nem egy átfogó regénytörténet igényével léptek fel, inkább egy-egy részterületre fókuszáltak, s kritikusan viszonyultak a szakirodalom vonatkozó alapvonásaihoz. Bíró Ferenc korszakmonográfiájának, Szajbély Mihály kritikátörténeti értekezésének kapcsolódó fejezetében, Bódi Katalin az érzékeny napló- és levélregény, valamint a heroida történeti-poétikai háttérét, Hites Sándor Jósika Miklós életművét vizsgáló értekezésében, vagy Labádi Gergely a XVIII–XIX. századi románok történeti-poétikai, filológiai-textológiai, szövegszociológiai kérdéseivel foglalkozó tanulmányaiban egyaránt reflektál a XIX–XX. századi összefoglalások szemléleti rövidzarlataira, tudatosan megszakítva a teleologikus logikát, az eredetiségesztétikát követő interpretációs praxis reflektálatlan továbbhagyományozódását. Mindezek elméleti-módszertani reflexivitásra is készítenek, tudván, hogy a véglegesnek vélt irodalomtörténeti értékítéletek az értelmezői tendenciák, értékrendek változásával módosulhatnak, szerzők, (élet)művek minősítése átértékelődhet.

Noha elsőre meglepő választásnak tűnhet a népszerűség felől megközelíteni a szélesebb olvasóközönség számára alighanem ismeretlen korpuszt, dolgozatom épp arra vállalkozik, hogy felmutassa e művek korabeli relatív sikerét, rentabilitását, olvasottságát. Köztudomású, hogy a

népszerűség, a siker azoknak a jelenségeknek a sorába tartozik, amelyek komplexitása nehezen átlátható. Eredendően pszichológiai, szociológiai változókat, az irodalom vonatkozásában műfaji mintákat, poétikai, retorikai, stilisztikai alakzatokat, s nem utolsósorban könyvkiadói, könyvkereskedői érdekeltségeket, kiadópolitikai megfontolásokat integrál. Ahhoz, hogy láthatóvá tehesük a népszerűség, a siker eredendően amorf kategóriájának, jelenségének képlékeny, több (irodalmi, társadalmi) aspektust is integráló viszonylagosságát, s mint komplex fogalom jelentésegüttesének árnyalatait, összetett elméleti szempontrendszerrel kell kialakítanunk, amely irodalomszociológiai, kultúrantropológiai, társadalomtörténeti és recepcióesztétikai megközelítéseket is indokoltá tesz. A népszerűség jelenségéhez való közelítés ugyanis előfeltételként igényli a (kísérleti) vizsgálat alá vont szövegcsoporthoz alakulás- és fogadtatástörténetében „szerepet vállaló” tényezők, hatások számbavételét és értelmezését. A következtetések azonban csak részlegesek lehetnek. Amennyiben a klasszikus századforduló prózairodalmának egykorú népszerűségét igyekszünk megragadni, úgy annak belátása is szükségszerű, hogy a jelenség tisztán irodalomszociológiai megközelítése elégtelen. Habár a rendelkezésünkre álló források lehetővé teszik óvatos konklúziók megfogalmazását, a népszerűség komplexitását, XVIII–XIX. századi hatásmechanizmusait a szociológiai szempontrendszer hiátusai következtében csupán korlátozottan tudjuk értelmezni.

Tekintve, hogy a korszakban eltérő karakterű, a népszerűséget célzó, egyszersmind a szövegművek létrehozását, variálódását, poétikai módosulásait, valamint az eszmei-ideológiai mintázatok integrálását egyaránt katalizáló stratégiák léptek működésbe, a regények narratopoétikai szempontú (az elbeszélői formákat, közlésmódokat, a világteremtést, a nyelvi utalásrendszerrel, a narratív technikákat, a transztextuális kapcsolódásokat érintő) elemzése inspiratív felismerésekhez vezet(het) az értekezés gondolatmenetére nézve. Artikulálható egy-egy konkrét szövegtípus alakulástörténete (genezise, formálódása, ismétlődése, „elhalása”) a korabeli magyar nyelvű prózairodalom közegében; feltárható, miként funkcionál narratívászervező-elvként az erkölcsnemesítést, az identitásképződést, a hazafiúi nevelést mintázó ideologikum, hogyan közvetítik a diszkurzív elbeszélői szövegek, reflektív szereplői hangok az olvasóközönség kultiválását és mulatságát (*utile et dulce*) egyaránt szolgáló mondanivalót; belátható, miképpen influálta a poétikai szerkezet módosítását egyes románok esetében a társadalmi-kulturális kontextus.

Előfeltevésem szerint az átrendeződés alakulástörténetként való értelmezésével elkerülhető a teleologikus célelvőség, hiszen a műfaj történeti eseményeket, az irodalom mutábilisát nem fejlődésként szemléli, az alapvető jelentőségű folytonosságok mellett az „időszerűtlen”, anakronisztikus minőségű jelenségeket is figyelembe veszi. Habár a hazai

adaptációk, magyarítások elválaszthatatlanok a nyugat-európai eredetű előzményszövegektől, a nyelvi-irodalmi áthonosítás során a magyarországi olvasóközönség elvárásaihoz, felvevőképességéhez, a „használatbavétel” körülményeihez igazodtak a szuverén szerzői intenciókon keresztül, ilyenformán nem hagyható figyelmen kívül, hogy egyes műfajok művelői milyen célokat tűztek ki, ezekből melyek valósultak meg, kik voltak a konkrét szövegtípusok megszólítottjai, s kik a befogadói. Minden műfaji mintázat, szerzői-fordítói technika, szövegszervező eljárás, s ezek szisztematikus ismétlődése kiműveli a közönséget a szövegtípus olvasására, befogadására, elősegíti az olvasói figyelem koncentrációját. Ám a műfajt tárgyazó diskurzusok sok évtizedes történetében a fogalom operativitását sokszor kétségbe vonták, a klasszikus, normatív, illetve a strukturalista műfajelméletek kritikái alapján, a műfajiság problémái nem kerültek ki az irodalomtudomány érdeklődéséből. Rugalmas, az értelmezői preconcepciók szerint változó, folyamatosan újrendeződő fogalma manapság is működőképesnek tekinthető, a modern megközelítések számára is nélkülözhetetlen szempont. Használhatósága az alábbiakban a textuális és kontextuális tényezők egyenrangú figyelembevételén, a népszerűség műfaj történeti vonatkozásainak értelmezésén keresztül tehető próbára.

3. Eredmények

A dolgozat bevezető fejezetében a szemléleti pozíció reflektálásához elengedhetetlen a korábbi szakirodalom szükségszerűen vázlatos áttekintése, hogy ezáltal bemérhetővé váljon az értekezés saját szempontrendszere. Az irodalomszociológia, a történeti-poétika és a műfaj történet keresztmetszetében elgondolt szemléleti távlat, valamint az alkalmazott vezérfogalmak felvázolását az ideologikusan szerveződő szövegművek, a *Kártigám* és az *Etelka* elemzése követi. Persze önkényesnek tűnhet, alighanem vitatható kutatói döntés csupán két szövegen keresztül bemérni az idetartozó alkotások népszerűségét, mindazonáltal előrebocsátandó, hogy a reprezentatív példák, a szakirodalomban gyakran szuperlatívuszok társaságában tárgyalt *Kártigám* és *Etelka* elemzésével láthatóvá tehető az ideologikus mintázatok vezérelvként, „siker-mintaként” való működtetése. Mészáros Ignác és Dugonics András szövegeire a századfordulót megelőző évtizedek legnépszerűbb alkotásaiként tekint az irodalomtörténet-írás, az ideologikus vonatkozásokat (is) érintő kortárs megnyilatkozások kontextualizálása nélkül azonban e népszerűség aligha értelmezhető. Párhuzamba állításuk, hasonlatosságaik, különbözőségeik regisztrálása (a heterogén szempontrendszer

keresztmetszetében) nem elhanyagolandó, ha a korszak prózájára (hovatovább a hipotetikusan elgondolt átmenet szimbolikus kezdetére) vonatkozó általánosabb következtetésekre törekszünk. A *Kártigám*-elemzés kitekint a szöveg kortárs befogadására, a román körüli legitimációs diskurzusokra, a mű erkölcsi-morális céltételezésére, amely alapján kijelenthető, hogy Mészáros szövege megfelelt a románirodalom erkölcsnevelő képességével szemben támasztott követelményeknek. Feltételezésem szerint az erkölcsös magatartásra nevelő szemlélet mint cselekményszervező elem befolyásolta, hogyan volt képes a szöveg egyaránt megfelelni az egyházi értelmiség és az olvasóközönség elvárásainak, érdeklődésének: a *Kártigám* az erkölcsös életvitel követendő példáját komplex problémakörben jeleníti meg, az identitás folytonos átalakulásán, az identifikáció problematikusságán keresztül mutatva be a morálisan feddhetetlen életvitel üdvös voltát.

Dugonics András életművének központi alkotása adekvát módon testesíti meg, miként hoz létre a századvég ízlése, stílusa a klasszikus heroikus román alapsémáiból egy mindmáig „eredetiként” kezelt „hibrid” szöveget. Az *Etelka*-elemzés e hibriditás nyomába ered. Dugonicsnál az eposziság és az őstörténeti érdeklődés nexusa több alkotásban is megfigyelhető, az igazán jelentős sikert a két, jól ismert hagyomány, a heroikus barokk próza és a honfoglalás egymásra vonatkoztatásának, a két tradíció összepárosításának (nóvumként ható) gyakorlatával érte el, ahová folyamatosan begyűriznek más-más műfaji elemek. *Etelka* életének erkölcsi példázata a fikatív hősnő történetén keresztül exponálódik, amelyet minduntalan átsző a nemzeti érzékenység erőterében formálódó történeti, hazafias tematika, csaknem egyenértékű szerepbe hozva a heroikus román konvencionális toposzkészlete szerint építkező szerelmi tematikát és az eredetmagyarázat(ok) körül koncipiálódó nemzeti alapeszmét, ti. a honfoglalás mint irodalmi téma kiválóan alkalmas volt a nemzeti eszmék hirdetésére. Az alfejezetben részletesen érintem az *Etelka* stílus- és műfaj történeti, nyelvi-stilisztikai átmenetiségét, regiszterkeverését, az eltérő tradíciók, a heroikus román és a honfoglalás egymásra vonatkoztatásának gyakorlatát, az anakronisztikus időszerkesztést. Végezetül ide kapcsolom a szöveg ideologikus „hibriditását” is, hiszen a román gyakorlatilag egyetlen alkotásban egyesíti, egy konkrét szöveg univerzumba sűríti a korszakból ismert ideologikus céltételezéseket.

Az első nagyfejezet fő konzekvenciái szerint a korszak szerzői, fordítói a XVIII. századi szépprózai munkák tekintélyes részét általában valamiféle ideologikus (az erkölcsiséget, a didaxist, az identitást, a formálódó nemzeteszmet tárgyazó) célképzet szerint gondolták el (azonosulási lehetőségeket kínálva), a vonatkozó direktíva szerint lát(tat)va egy-egy szöveg értékét. Mészárosnál a szövegalakítási stratégiákat tudatosan a népszerűsége való törekvés formálta, esetében az erkölcsnemesítő szándék (képesség) fokozatosan beleíródik a

cselekményszerkezetbe. Dugonics a hagyományos ideologikus problematikák egyetlen szövegvilágra koncentráló szintetizálását végzi el, főművében egyesítve a nevelődésre, az erkölcsi önmegetartóztatásra, az önazonos magatartási formák követésére, a morális felelősségtudat kialakítására, valamint a nemzetre vonatkozó reflexiókat, amely egyidőben a heroikus román szerkezeti bővítésében is megmutatkozik.

A példák láthatóvá teszik, hogy a XVIII. utolsó harmadában (egy tematika vagy egy szövegtípus első magyarországi reprezentánsaként) még egy-egy kiemelkedő alkotás, egy-egy konkrét szöveg éri el az ismertség kimagasló fokát. Sikerük, évtizedeken át tartó népszerűségük rávilágít, hogy a román a század utolsó évtizedeitől, az olvasók fokozatos bevonásával figyelemre méltó potenciált jelent az olvasóközönség növelésében és nem utolsó sorban a magyarországi könyvkiadás és könyvkereskedelem felvirágoztatásában. Tudható, hogy a siker eltérő korszakok, kultúrák, nemzetek, társadalmi rétegek, egyének számára mást és mást jelenthet, anyagi hasznot, társadalmi elismerést, belső megelégedést egyaránt, voltaképp számos vonatkozásban megmutatkozhat – jelen munkák az *utile et dulce* elvének következetes megvalósításával a siker ideologikus mintázatát szemléltetik.

A második nagyfejezet a funkcionalitás vezérfogalmát követve a didaktikai céltételezésű, az oktatásban való alkalmazásra, az ismeretközvetítésre, a komplex tudásátadásra törekvő románok vizsgálatát tűzi célul. Adódik a kérdés, hogy a pedagógiai célzatú szövegek miben mutatnak elmozdulást az ideologikus távlat szerint rendeződő alkotásokhoz képest, főként hogyha a különféle didaktikai elképzelések elméleti (ideologikus színezetű) alapvonásaira tekintünk. Megítélésem szerint a hipotetikusán elgondolt, ugyanakkor narrativizált mintázatokon, eszmei tartalmakon túl (persze azokból inspirálódva) konkrét, gyakorlatias (a mértékadó életvezetést propagáló) mondandót fogalmaznak meg, releváns ismeretkészletet közvetítenek az olvasóközönség felé, explicit módon, olykor *expressis verbis*. Mind a korszerű nevelési elvek hirdetésénél, mind az erkölcsi útmutatás terén adekvát a fikciós elbeszélésforma, hiszen a lecke a gyermek eleven olvasmányélményén keresztül realizálódik, legyen szó állambölcseleti prózáról vagy robinzonádról.

Hasonlóan az előző fejezethez, ezúttal is két frekventált szöveg(típus) jelöli ki a fókusz: Haller László Fénelon-fordítása, a *Telemakus Bujdosásának Történetei*, amely a korszak prózairodalmának szimbolikus nyitányaként szemlélhető, valamint a robinzonád. Míg az első szövegtípus népszerűségét a többosztatú pedagógiai vonatkozás, valamint az eredeti forrásmű párhuzamos európai sikere, a másik esetében a duális, a nevelési szándékot a szórakoztatás felé eloldó alapkarakter katalizálta. Fénelon művének pedagógia vonatkozásai elsődlegesen a szöveg politikai-szociális elmélkedéseivel köthetők. A szöveg politikai gondolatmenetét

különbözőképpen lehet interpretálni, míg az egyszerű, mértékletes életvitel dicsérete, az autoriter magatartás, pazarló életmód elmarasztalása általános képzeteket, nemzetiségeken túlmutató egyetemes eszméket közvetítenek, így szavatosságuk hosszabb időre szól a konkrét politikai vonatkozásoknál. A szöveg többféle stratégiát kínál az értelmezésre. Egyfelől a pedagógiai hasznosíthatóságra vonatkozóan a különböző állam-berendezkedések, uralmi formák megismer(tet)ésén keresztül (pontos pedagógiai funkciót látva el) rögzíti az eszményi uralkodó szerepét, tanácsokat közvetít a hatalomgyakorlásra nézve. Másfelől erkölcsi példákat mutat fel az egyetemes emberi magatartásformákkal, viselkedésmódokkal kapcsolatban, önismeretre, önmegtartóztatásra, a törvények iránti tiszteletre, a lelki tisztaságra tanítva.

Az első magyar nyelvű robinzonádok elemzésében – mint az értekezés alcíme is jelzi – a szövegtípus dualitásához köti a recepció irányait. A *Robinson Crusoe* irodalomtörténeti szempontból műfajteremtő szöveg. Népszerűsége, gyors európai térhódítása a tömegesen publikált fordításokon és a nagyszámú adaptációkon keresztül egy szuverén szövegtípus kialakulását eredményezte. Kétosztatóságából adódóan valamennyi adaptációban egy alapvető dualitás figyelhető meg; variánstól függ, hogy a két aspektus közül melyik kerül előtérbe, melyik dominál az adott robinzonádban. Egyfelől az ideologikus céltételezésnek megfelelően a didaktikai, a nevelő-tanító funkció érvényesül (ami a gyermek- és ifjúsági irodalomhoz való közelítésben kap jelentőséget), másfelől a kalandokra fókuszáló átdolgozásokban a szórakoztatás. Mindazonáltal a szövegtípus nem korlátozható csupán két tradícióra, műfaji határai képlékenyek, az utópia, a fantasztikus útleírás, valamint a pikareszk hagyománya felé egyaránt gravitál. Defoe (fő)művét tekintve, mint a magyarországi népszerű szépprózai szövegek esetében rendszerint, először az átdolgozások kerültek publikálásra. A robinzonád elemi dualitása a magyar adaptációk, fordítások esetében is jól kitapintható. Míg a morális, pedagógiai vonatkozású exemplumra (három fordításban) az *Ifjabbik Robinzon*, az egzotikumot mintázó kalandhistoriára Székér Joachim alkotása, a *Magyar Robinson* szolgál példaként, amelyeket a jelen fejezetben részletesen tárgyalok. A robinzonád poétikai kétosztatúsága évszázadokra determinálta a különféle adaptációk, feldolgozások befogadását, épületes, morális példázatként, valamint szórakoztató kalandhistoriaként egyaránt. Minthogy az olvasóközönség érdeklődése az ájtatos olvasmányoktól fokozatosan a világi szépirodalom felé fordult, a szöveg didaktikus vonatkozásai eloldódtak a vallási kontextustól a gyermekirodalmi horizont felé, vagyis a robinzonád önmagában láthatóvá teszi az (egyidejűleg) ideologikus és pragmatikus rendezőelvek szerint formálódó szövegek átmenetiségét, a pragmatikus távlat felé vezető átrendeződési processzust. Hasonlóképpen formálta a dualitás a hazai recepciót is. Amikor a magyarországi reprezentánsok (a horatiusi alapelvhez alkalmazkodva) az utile szerint

okítanak, „civilizálnak”, míg a dulce szerint kielégítik az egzotikum, az utazás iránti érdeklődést, kíváncsiságot, szemléltetik egyazon érme mindkét oldalát, ugyanúgy a kétosztatú logikát érhetjük tetten.

A következő nagyfejezet irodalomszociológiai szemléletű és a kortárs románok kiadásának, népszerűsítésének gyakorlatait igyekszik felvázolni a szerialitás, a sorozatszerűség rendezőfogalmait is kontextusba vonva. A szerialitás mint irodalmi termelési mód egyféle biztosítási funkciót lát el, garancia lehet a „szövegáru” mint piaci termék szisztematizált létrehozására, propagálására és értékesítésére. Komplex, soktényezős, sokszereplős procedúra, mint a dolgozatban láthatóvá válik: szerzők, fordítók, szerkesztők, nyomdász-kiadók, könyvkereskedők, előfizetés-szedők, esetenként mecénások érdekegyesítő kooperációját feltételezi. Korszakunkban a hasonló szerveződéseknek köszönhetően jelentek meg a magyarországi prózairodalomban a népszerű nyugat-európai műfajok, szövegtípusok, amelyek széleskörű olvasói bázis, a fizetőképes kereslet kialakítására is alkalmat adtak, s néhányuk, módosult formában, a modern olvasóközönség befogadói igényeihez alkalmazkodva, napjainkig közkedvelt olvasmányok. Egynéhány konkrét szöveg, vagy szövegtípus hazai népszerűsége, kereskedelmi felfutása (az irodalmi szövegek propagálásának első modern eszközeitől támogatva) úgyszólván determinálta a román kiadásának áttevődését a kereslet-kínálat, termelés-eladás által meghatározott piaci közegébe, vagyis az értekezés által leírt átrendeződési folyamat tendenciózan az üzleti, periodikusan szerveződő modell felé mozdult el. Habár a kereskedelmi organizáció a klasszikus századfordulón még egyértelműen az útkeresés instabil időszakában volt, a termelési-kiadási szisztematizálást, a piacszervezést, a népszerűsítő technikák művelését, az érdeklődő olvasóközönség alakítását, a Nyugat-Európában népszerű szövegtípusok követését, áthonosítását, a fordítások anyagi-szervezeti bázisának, körülményeinek megteremtését tekintve a „üzletiesedési” kísérlet működőképes és relatív sikerű, jövedelmezőségű (anakronisztikusan szólva, kapitalista) kulturális iparágat szült. Feltárva a különböző szövegtípusok, szövegcsoportok kapcsolatrendszerét, a korpusz tágabb irodalomszociológiai kontextusát, a piaci mozgásokat, a fogyasztói elváráshorizontokat, tetszésirányokat, átláthatóvá válik, hogy a klasszikus századforduló időszakában a románok és a valós olvasói kívánalmakra reagáló első románsorozatok (a *Rózsa Szín Gyűjtemény*, a *Téli és Nyári Könyvtár*, a *Flóra*, az *Eredeti Magyar Románok* és a *Mulatságos Könyvtár*) évtizedeken át próbálták kielégíteni a magyarországi olvasóközönség szükségleteit.

A regények kiadásának és értékesítésének gyakorlata voltaképp párhuzamosan haladt a magyar nyelvű nyilvánosság kialakulásával, kapcsolatuk már a kezdetektől megmutatkozik, sporadikusan, nem rendszer-szerűen közölt hirdetéseken keresztül. Ahhoz, hogy a piaci logika

szerint kibontakozó, új típusú könyvkiadói gyakorlatok eredményesen közvetíthessék termékeiket a vásárlók felé, szükségszerűen számolniuk kellett a nyomtatóprést elhagyó kiadványaik széleskörű megismertetésének feladatával, ami új hirdetőműfajok kialakítását, alkalmazását eredményezte. A kommunikatív szövegtípusok látványosan hátat fordítanak a korábbi, a szövegek paratextusaiban mintázódó közönségképzetek, ideologikus beszédmodok konszenzuális alkalmazásának, egyértelművé téve, hogy e gyakorlat, a széles értelemben vett nyilvánosságtól paradox módon elzárt retorika önmagában kielégítetlenül hagy számos, a kötet sikeressé tételéhez szükséges feltételt. Ezt követően a kiadók már tudatosan számot vetnek a hírlapok nyilvánosságteremtő és -közvetítő szerepével, melynek következményeként fokozatosan diszkurzív tevékenységgé alakul a románok hirdetésének gyakorlata. A fejezetben az a konzekvencia kerül megfogalmazásra, hogy a korszak kiadói számára az olvasóközönség megközelítésében és megnyerésében a konkrét gyakorlati tevékenységek kerülnek domináns pozícióba, egyértelművé téve, hogy pusztán ideologikus toposzokat felvonultató szövegekkel már nem tehető sikeressé egy deklaráltan gazdasági szemlélet erőterében formálódó vállalkozás.

A következő nagyfejezet ismét szövegelemzéseket foglal magába, a „gótikus irodalom”, illetve a müncheni irodalmi korszakból, a pragmatikus távlat szerint rendezve. Kiadóink viszonylag korán felismerték, hogy a szórakoztató irodalom létező, reális társadalmi szükségletet elégít ki, ehhez formálták a szövegek kiadásának procedúráját. Első románsorozataink egyes köteteit szemlélve valószínűsíthető, hogy a könyvkiadók számot vetettek megcélzott közönségük olvasásgyakorlatával, közzétenni kívánt kiadványaikat pedig már a kiadás szakmai műhelyében ehhez mérten formálták. Megítélésem szerint a külföldi forrásszövegeket sem véletlenszerűen választották ki. A románsorozatokat kiadó vállalkozások, a nyugat-európai könyvpiac populáris, nagy olvasóközönséggel büszkélkedő szövegeinek hazai átültetésére irányuló kísérleteinek háttérében a magyarországi könyveladástól remélt receptív visszaigazolás működött, amely nem mellékesen az anyagi bevétellel is szoros összefüggésben állt. Mivel a siker a konzisztens kiadói stratégiák, s a megvalósult eredmények összefüggésében a korábbtól eltérő aspektusban tárul fel, az elasztikus, gyakorlatilag behatárolhatatlan jelenséget a dolgozat vonatkozó fejezetében a romántextúrát kialakító láthatatlan ismétlődéselv kérdésköréből igyekeztem megközelíteni. Kiadói tekintetben az ismétlődéselv a reprodukciós gyakorlatban, az operacionalizált előállítás, értékesítés feltételeit biztosító minták kiválasztásában, standardizálásában és alkalmazásában nyilvánult meg – mindaddig, amíg rentábilisnak minősülnek. Tudható, hogy a népszerű, populáris irodalomban szigorú konvenciók, szabályszerűségek uralkodnak, az alkotások rendszerint olyan forma- és

rendezőelvek szerint alakulnak, mint az ismétlés, amely strukturális, tematikus és motivikus kapcsolatokat teremt, marginális „zárványokat” és átmeneti szövegeket egyaránt létrehozva. Archetipikus, öröklődő, folyamatosan újratermelő mitológéákat, ismétlődő alapmotívumokat, toposzokat, halhatatlan karaktereket működtet, a mítoszok keverésével, variálásával él, a „más, ami ugyanaz” paradoxonában teszi a felismerhető elemeket élvezhetővé, befogadhatóvá. Elemzésem a fent említett mechanizmust igyekszik megragadni a „gótikus irodalom” esetében öt, a münchhauseniádák esetében négy szöveg részletesebb taglalásával.

A XVIII–XIX. századi magyarországi „gótikus irodalom” reprezentánsainak alapvonásaival kapcsolatban a dolgozat egy fontos megfigyelést tesz: eszerint a műfaj (esetünkben forrásszöveggként funkcionáló) német hagyományában kialakultak a konvencionális értelemben vett rém- és kísértetirodalom általános alapkarakterétől eltérő változatok. Láthatóvá vált, hogy a német Ritter-, Räuber- und Schauerroman konglomerátumában bizonyos konkrét szövegek hogyan integrálták a lovagtörténetek morális alapokra helyezkedő szemléletét, erkölcsi világképét, hogyan egyesülhetett problémamentesen a rém- és kísértetirodalom poétikai eszköztára, toposzkészlete, motívumrendszere a vele paradigmaticusan ellentétesnek tekinthető morális példázat maximáival. Magyarországi asszimilálásuk pedig, a regényirodalom hazai kontextusát tekintve, alighanem kézenfekvőbb lehetőségnek bizonyult a fordítók, kiadók számára, főként, hogy a moralizáló beszédmódhoz közelítő, „domesztikált” kísértethistóriák (figyelembe véve a morálfilozófiák, a kegyességi, erkölcstani szövegek magyarországi szerepét) nem érkeztek légüres térbe. Meglehetősen feltűnő jelenség, hogy e variánsok áthonosításának szándéka előbbrevalónak bizonyult, mint a gyakran önismétlést eredményező német poétika mechanisztikus jellegével való számvetés. Fontos megjegyeznünk, hogy a gazdasági megfontolások szerint dolgozó kiadók gyakorlatát jelentősen befolyásolta egy bevált szövegtípus iránti „elkötelezettség”, hiszen a „tömegtermeléshez” közelítő könyvkiadásnak nem állt érdekében a jól bevált, önműködővé alakuló olvasmányformák ismerveinek átalakítása, megreformálása. A „gótikus irodalom” magyarországi recipiálását elősegítette, hogy a magyar nyelven megszólaló kísértethistóriákban mintázódó egyensúly-helyreállítási törekvés produktív módon kapcsolódott össze a románok esetében gyakran konvencionális elvárásként megfogalmazott erkölcsnemesítő-tanító szándékkal. Ehhez a hazai fordítóknak olyan alapszövegekhez kellett nyúlniuk, amelyek a hagyományos „gótikus” történeteket, a szokványos borzalomkeltés hatásmechanizmusait mérsékelve, a moralizáló irodalom hatáskörébe vonták, a példamutató magatartást emelve a narratíva vezérelvévé. Ekként a kísértethistóriák magyar fordításai két látens elvárásnak is

megfeleltek. Mindezekből nyilvánvalóvá válik, hogy a korabeli románok milyen hosszú időn keresztül nem képesek elszakadni a hasznosságelvű érvrendszerrel, kiadásukra még a XIX. század első évtizedeiben is befolyást gyakorol az erkölcsi-morális példamutatás követelménye.

A müncheni irodalmi adaptációk, átdolgozások sikere nem az eladott példányok magas számát jelenti, a hangos közönség- vagy kritikai siker tekintetében tehető mérlegre, érdemük sokkal inkább abban mutatkozik meg, hogy utat találtak olvasók felé egy olyan irodalmi hagyományban, amely sikeresen revideálta a hazugságtörténetek több évszázados tradícióját. Irodalmi és publicisztikai említettségük révén sikeresen túlléptek egy olyan küszöböt (transzgenerációs örökséggé válva), amely a korabeli prózakötetek kevesének sikerült. Hogy München báró hihetetlen történetei utat találtak a népszerű kiadványok között a hasonló típusú olvasmányok közönségéhez, az épp a mitikus-mesei képzeteket előhívó szöveghagyomány és a szépirodalom keresztmetszetében helyet foglaló hazugságtörténetek kulturális regiszterek közötti mozgásával válik megragadhatóvá. Ezt a dolgot az akkulturációs modell kontextualizálásával szemlélteti. A hazugságtörténetek különböző típusai provokatív mechanizmusokat érvényesítettek a korabeli befogadók valóság tudatával és észlelésével történő „találkozásaik” során. Mitikus, népmesei képzeteket, szűkebb körökben közköltészeti hagyományokat építettek be, s olyan befogadói attitűdöt váltottak ki, amely a valóságvonatkozás tekintetében differenciált befogadói szemlélet érvényesítését követelte meg. Nem véletlen, hogy a hazugságtörténetek önálló, egyéni szabályrendszerrel és valóságkonvenciókat érvényesítő (deklaráltan a valósággal összeegyeztethetetlen) univerzumként jelentek meg a XVIII–XIX. századi olvasóközönség tekintete előtt. Tekintve, hogy az állandóan variálódó, formálódó hazugságtörténet relatív népszerűségnek örvendett a XVIII–XIX. századi olvasóközönség körében, megkockáztathatjuk, hogy az előzetes benyomások után az olvasók egy része képes volt a fikciót fikcióként olvasni és értelmezni, elfogadni a szövegben működő konvenciókat csak a szövegre vonatkozatható érvényességét, s ezáltal élvezetes esztétikai tapasztalattá „konvertálni” olvasmányélményeit.

A nagyfejezet vizsgálódásából kiderül, hogy a századfordulót követően már nem az egyes művek, hanem egy-egy frekvenciált tematika körül szerveződő szövegcsoportok tarthattak számot érdeklődésre. Habár valós befogadói szükségleteknek, követelményeknek feleltek meg, kielégítve az átlagolvasó elvárásait, igazodva a fennálló rendhez, sikerük kérészetének mondható, hiszen a gyors reprodukció, a redundanciába fulladó ismétlődés következtében idővel korszerűtlen alkotásoknak minősültek. Tudható, hogy a siker ideiglenes szavatosságú, egy népszerű termék iránti általános érdeklődés pillanatok alatt változhat, semmivé válhat, vagyis az elértéktelenedési mechanizmus szintén a felhasználók viszonyának, értékítéletének

változásai szerint alakul. Következésképpen az irodalmi siker és az olvasóközönség dinamikus viszonyrendszerében két kategóriát különböztethetünk meg. Egyrésztől léteznek a lassan felfutó, a befogadói elváráshorizontokat kezdetben kielégítetlenül hagyó alkotások, amelyek később, a horizontok változásával tartós, hosszútávú sikert ér(het)nek el. Amennyiben a publikum felkészületlen a szokványostól jelentősen eltérő, modern szöveg befogadására, és felkészületlenségéből adódóan nem ismeri fel stílus- vagy műfaj történeti jelentőségét, az alkotás hosszú ideig (rosszabb esetben örökre) hatástalan maradhat. Másrésztől léteznek a gyors felfutású, az uralkodó ízlésirányzat elvárásait kielégítő, az olvasóközönség felvevőképességét maximalizálni képes alkotások, amelyek viszonylag korán páratlan népszerűsége tesznek szert, az elvárás horizontok változásával azonban egyszeriben kiesnek a kimagasló pozícióból. Amint egy szövegtípus kezdi kimeríteni a lehetőségeit, variációit, átrendeződnek az értékhangsúlyai, a kortársak számára észrevétlenül (csak utólagosan érzékelhetően) az elértéktelenedés felé halad, miközben az átrendeződés más szövegek, műfajok kibontakozásának első fázisát jelent(het)i. Amint egy irodalmi elem automatizálódik, redundanciát eredményez, más elemek előtérbe kerülésével egyidőben a korábitól eltérő funkciót vesz fel, vagy segédfunkcióvá válik, deformálódik a szöveg, szövegtípus eredeti beállítottsága, rendeltetése. Akármennyire kedvezően alakul egy műfaj fogadtatása, variációi egy idő után már képtelenek elérni a befogadók ingerküszöbét, így a szerzőnek új témák, új műfajok, a kiadónak új kiadási formulák irányába kell fordulnia, hogy ismét széles körű hatást legyen képes generálni. Más kérdés, hogy a különböző szövegek emelkedése vagy elértéktelenedése politikai, gazdasági, ideológiai és társadalmi átrendeződések következményeként is végbe mehet. Konzekvenciaként levonható, hogy a magyarországi románkorporusz jelentős részét mintázó ismétlődéselv csupán átmenetileg bizonyult sikeresen működtethető stratégiának, az évtizedeken során fokozatosan vált rentábilis gyakorlatból redundáns, önfelszámoló praxissá, amely visszamenőlegesen is negatív megítélés alá vonta az erőterében publikált alkotásokat.

Legyen szó tehát ideologikusan, funkcionálisan, vagy pragmatikusan elgondolt prózai szövegműről, a századfordulós románkorporusz előállításának társadalmi-kulturális feltételei, valamint a műfaj belső módosulásai, mutációi közt egymást át-átszövő kontaktus, oksági kapcsolat mutatható ki. Noha a rendezőfogalmak szerinti elkülönítés strukturális funkciót lát el, hangsúlyozandó, hogy „vegytiszta” román aligha található, a három típus elhatárolása, megkülönböztetése szükségszerűen bizonytalan, határaik elmosódnak; az ideologikumot közvetítő szövegek esetében már feltalálhatók az anyagi érdekeltség, az üzleti organizáció első nyomai.

Nyilvántartási szám: DEENK/330/2021.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Béres Norbert

Doktori Iskola: Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola

MTMT azonosító: 10055768

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű könyvek (1)

1. Versegly, F., sajtó alá rend. **Béres, N.**: Versegly Ferenc szépprózai művei. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 584 p., 2018. (Csokonai Könyvtár: Források. Régi Kortársaink, ISSN 1418-3242 ; 20.) ISBN: 9789633187227

Magyar nyelvű könyvrészletek (2)

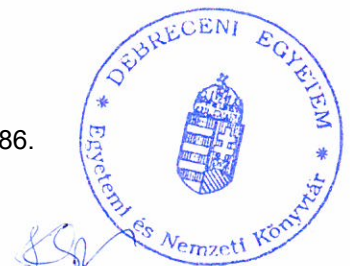
2. **Béres, N.**: Eltérő sorozatkoncepciók a klasszikus századfordulón: két példa.
In: "Közöttünk a' Mester": Tanítványi köszöntőkötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére.
Szerk.: Bódi Katalin, Bodrogi Ferenc Máté, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 179-188, 2019. ISBN: 9789633181188
3. **Béres, N.**: A Versegly-próza irodalomszociológiai vetületei.
In: In memoriam Versegly Ferenc 7. Emlékkönyv a Szolnokon 2017. április 3-4-én rendezett tudományos konferencia anyagából. Szerk.: Doncsecz Etelka, Lengyel Réka, Versegly Ferenc Könyvtár és Közművelődési Intézmény, Szolnok, 44-53, 2018. ISBN: 9789637613630

Idegen nyelvű, hazai könyvrészletek (1)

4. **Béres, N.**: "Roman und was besser ist, als Roman": Über die Vertriebsstrategien des Romans.
In: Media and Literature in Multilingual Hungary 1770-1820. Ed.: Ágnes Dóbék, Gábor Mészáros, Gábor Vaderna, Reciti Kiadó, Budapest, 221-232, 2019, (Reciti Conference Books, ISSN 2630-953X ; 3) ISBN: 9786155478703

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (6)

5. **Béres, N.**: Az első magyar nyelvű robinzonádok.
Irodalomismeret. [Közlésre elfogadva] (-), 1-19, 2021. ISSN: 0865-6886.
6. **Béres, N.**: A "gótikus irodalom" korai magyar fogadtatása (1796-1823).
Irodalomismeret. 30 (3), 4-18, 2019. ISSN: 0865-6886.
7. **Béres, N.**: Kártigámnak emlékezetes történetei: Közelítések a 18. század végének népszerű prózairodalmához.
Irodalomtört. Közl. 123 (5), 585-603, 2019. ISSN: 0021-1486.

8. **Béres, N.:** "Román, 's mi jobb a' Románánál": a román népszerűsítésének stratégiáiról.
Magyar Könyvszle. 134 (3), 283-299, 2018. ISSN: 0025-0171.
DOI: <https://doi.org/10.17167/mksz.2018.3.283-299>
9. **Béres, N.:** Báró de Mánx "diadalmenete", avagy "irodalmi siker" a 19. század első évtizedeiben (?).
Irodalomtört. Közl. 122 (1), 67-81, 2018. ISSN: 0021-1486.
10. **Béres, N.:** Kultivált recepció (Mészáros, Kazinczy, Báróczi).
Széphalom. 28, 19-27, 2018. ISSN: 0237-6237.

Idegen nyelvű tudományos közlemények külföldi folyóiratban (1)

11. **Béres, N.:** Hungarian Eulenspiegel and Munchhausen: Publishing Analogies and Differences.
Acta Univ. Christianae Partiensis. Stud. cult. [Közlésre elfogadva] (-), 1-7, 2021. ISSN: 2668-3067.

További közlemények

Magyar nyelvű könyvek (1)

12. Szerk. Bényei, P., **Béres, N.**, Bihary, G., Farkas, E.: "Keresek világot": A 2017. évi "Nem mind Arany, ami fénylik" Arany János és kora című konferencia tanulmánykötete. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály, Budapest, 237 p., 2018.
(Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály Tanulmánykötet, ISSN 2498-7751 ; 4.) ISBN: 9786155586286

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (6)

13. **Béres, N.:** Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai.
Irodalomtört. Közl. 123 (5), 702-707, 2019. ISSN: 0021-1486.
14. **Béres, N.:** Kontextusok találkozása.
Alföld. 68 (6), 113-117, 2017. ISSN: 0401-3174.
15. **Béres, N.:** Sörből tapasztott csillagok.
Szkholion. 15 (1), 29-32, 2017. ISSN: 1785-0479.
16. **Béres, N.:** Bentről ki: Papp-Zakor Ilka: Angyalvacsora, Urbán Ákos: Egy helyben.
Alföld. 67 (6), 93-96, 2016. ISSN: 0401-3174.
17. **Béres, N.**, Lapis, J.: "A líra az, amit a legnagyobb csodának tartok": Lapis Józseffel Béres Norbert beszélgetett.
Szkholion. 13 (2), 15-21, 2015. ISSN: 1785-0479.
18. **Béres, N.:** Lakner Lajos: Az Árkádia-pör fogságában. A debreceni Csokonai-kultusz.
Debr. Szle. 23 (4), 390-394, 2015. ISSN: 1218-022X.

Magyar nyelvű tudományos közlemények külföldi folyóiratban (4)

19. **Béres, N.:** Egy elfeledett szövegkorpusz feltámasztása (Verseghy Ferenc drámái).
Erdélyi Múzeum. 77 (3), 166-169, 2015. ISSN: 1453-0969.
20. **Béres, N.:** Egyszerre mindent látni: Dragomán György: Máglya.
Látó. 26 (6), 102-105, 2015. ISSN: 1220-5982.
21. **Béres, N.:** A hanyatlás küszöbén: Szilasi László: A harmadik híd.
Látó. 25 (5), 102-104, 2014. ISSN: 1220-5982.
22. **Béres, N.:** Az emlékezet polifóniája: Závada Pál: Természetes fény.
Látó. 25 (11), 106-110, 2014. ISSN: 1220-5982.

Egyéb folyóiratközlemények (5)

23. **Béres, N.:** "Türelmesen", "okosan", "szilárdan": Szilasi László: Kései házasság.
Kulter.hu 07, [1-9], 2020.
24. **Béres, N.:** A tükör hátoldala: Marcel Beyer: Kaltenburg.
Kulter.hu 06, [1-9], 2020.
25. **Béres, N.:** Hagyatékreviszió: Fekete I. Alfonz: A mosolygó zsonglőr.
Kulter.hu 02, [1-6], 2017.
26. **Béres, N.:** "Vegyél fel új alakot, és szabad lehetsz": Szabó Róbert Csaba: Alakváltók.
Kulter.hu 05, [1-7], 2016.
27. **Béres, N.:** Ebek harmincadján: Závada Pál: Egy piaci nap.
Kulter.hu 12, [1-8], 2016.

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudománymetriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2021.05.21.

